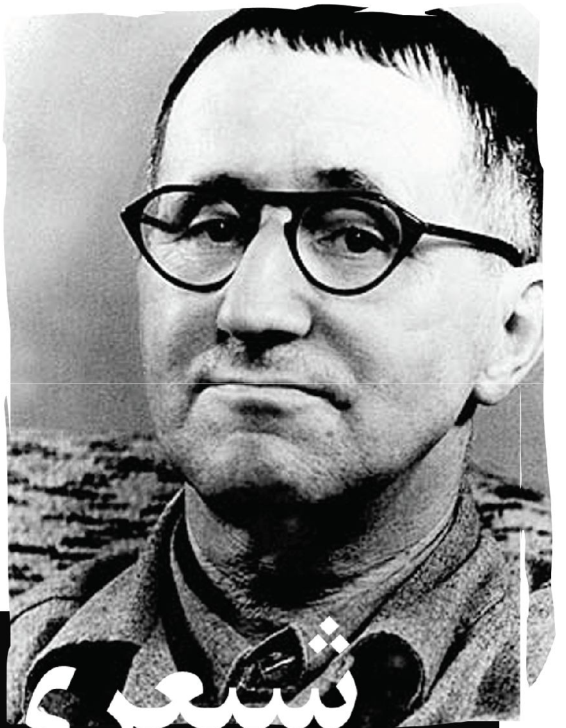

شیعری «گەمژەیی»

برتۆڵت برشت، یان مارتین نیمولر؟

لە ئەڵمانییەوە: ح. شەبەق

ئەم شیعرە بەم شێوەی سەرەوە نییە. شیعرەکە، یان دەستی تێوەردراوە، یان خراپ وەرگێڕدراوە. بۆ روونکردنەوەی زیاتر با لە پێشدا بزانین خاوەنی شیعرەکە کێیە، چۆن و کەی و بۆچی وتوویە، پاشان خودی شیعرەکەش وەک خۆی دێنینەوە.

ئەم شیعرە بە هەڵە لە زۆر جێگا بە هی شێعری «برتۆڵتبرشت»ی چەپ و سوسیالیست ناسراوەو، بەڵام لە راستیدا هی قەشە و زانایەکی ئایینی ئەڵمانییە بەناوی مارتین نیموللر.

مارتین نیموللر لە ١٤ ژانویە ١٨٩٢ لە «لیبستاد»ی ئەلمانیا لەدایک بووە. ٩٢ ساڵ ژیاوە و رۆژی ٦ی مانگی مارسی ساڵی ١٩٨٤ کۆچی دوایی کردوە. ئەو لە راستیدا هاووڵاتی و هاودەورەی برتۆڵت برشت بووە. مارتین نیموللر کمونیست نەبووە، بەڵکو بە پێچەوانەوە زانایەکی ئایینی بووە.

ئەو لە تەمەنی ١٨ساڵیدا چووەتە ناو هێزی دەریایی ئەڵمانیا و چەند ساڵ دواتر و لە شەڕی یەکەمی جیهانیدا بووە بە فەرماندەی یەکێک لە ژێردەریاییەکانی ئەڵمانیا. شەڕ کە تەواو بووە، خوێندنی ئایینی درێژە پێداوە و بووە بە قەشە و هاوکات بووە بە هەڵسووڕاو و لایەنگری حیزبی نازی، واتە هەم توندڕەوێکی ئایینی و هەم توندڕەوێکی ناسیونالیست بووە. ئەو لەگەڵ فاشیستە دەمارگرژەکانی ئەڵمانیا و گرووپی کۆنەپەرەست و چەکداری «فری کورپز» دەستی تێکەڵ کردوە، ئەوانە هەر ئەو گرووپە بوون، کە کەسانی وەک رۆزا لوکزامبورگ و کارل لیبکنشتیان رفاند و کوشتیانن. ئەوە هەر ئەو گرووپە بوون کە دەستیاندایە سەرکوت و کوشت و بڕی هێزە پێشکەوتنخوازەکان بە تاوانی ئەوەی کە گۆایا بەلشەویکن، یان کار بۆ بەلشەویکەکان دەکەن.

مارتین نیموللر لە سەرەتای سەرهەڵدانی فاشیزمدا لە ئەڵمانیا لایەنگری لە هیتلەر کرد، بەڵام پاش چەند ساڵ و بەرلەوەی کە هیتلر بەتەواوی بە دەسەڵات بگات، بە چەند هۆیەکی ئایینی، وەک گرتن و سەرکوتی پرۆتستانەکان و دەستێوەردانی زۆری هیتلەر لە کاروباری کڵێسادا، لەگەڵ دەوڵەت تێکەوت و لایەنگری لە نازییەکان جێی خۆی دا بە رەخنە و گازەندە. زۆری پێنەچوو، مارتین نیموللر بە تاوانی خراپ بەکارهێنانی مینبەر و میحراب لەلایەن گشتاپۆوە دەستگیر و زیندانی کرا، پاشان بە دەستووری شەخسی هیتلر، لە ئوردوگای کاری زۆرەملێ «زاکسنهاوزن«یەوە گوازرایەوە بۆ ئوردووگای زۆرەملێ و یەکجار ترسناکی «داخائۆ».

ئەو ساڵەی کە مارتین نیموللر رەوانەی زیندان کرا، ساڵی ١٩٣٧ بوو، هێشتا شەڕی دووەمی جیهانی دەستی پێنەکردبوو، بەڵام هیتلەر کورسیی یەکەمی دەسەڵاتی داگیر کردبوو. لەپێشدا دەنگۆی ئەو پەیدا بوو، کە دەسبەجێ ئیعدام دەکرێ، بەڵام دواتر بەهۆی پاڕانەوەی پیاوە ئایینیەکان، کە دەیانوت مارتین نیموللر تەبلیغاتی دژ بە حکومەت نەکردووە، ئەوەی کە گشتاپۆ پێیوایە هەڵسوڕانی تێکدەرانەیە، تەنیا بەجێهێنانی واجباتی دینی ئەو بووە و رابردووەکەی نیشیان دەدا، کە نیموللر پیاوێکی بێ زەرەر، تەنانەت لایەنگری هیتلەریش بووە، بەمجۆرە پێشنیاری گوبلز بۆ تیرەباران کردنی نیموللر هەڵوەشایەوە و خرایە سیاچاڵەوە، بەڵام «دیتریش بنهۆفر»ی هاوڕێی نزیکی نیموللر، کە بەهەمان تۆمەت گیرابوو، دەسبەجێ تیرەباران کرا.

مارتین نیموللر تا کاتی لێکەوتنی نازییەکان لە ئەڵمانیا، واتە تا مانگی مەی ساڵی ١٩٤٥ کە هاوپەیمانان زیندانەکانی هیتلەریان شکاند، هەر لە زینداندا بوو. هەشت ساڵ و نیو زیندانی کێشا. زێندان ئەوی بە قووڵ دا برد و بەسەر هەموو رابردووی خۆیدا هاتەوە، بەڵام هاوکاتیش رۆژگار تۆڵەی لایەنگری لە نازییەکان و سەرلێشێواویی دەورانی گەنجیەتی لێ ئەستاندەوە. یەکێک لە کوڕەکانی لە شەڕدا بووە قوربانی و یەکیشیان بەدیلی کەوتە دەست لەشکری سووری مسکۆ. ژنەکەی لەدەستدا و کچە بە تەنیا بەجێ ماوەکەشی بەهۆی برسیەتی و بە نەخۆشی هەوکردنی سییەکانی بە بێکەسی سەرینایەوە.

مارتین نیموللر هەناسە سارد و پەشیمان دوای شەڕ لەژێری

پەردەی ئایینی و کار بۆ کڵێسادا، کەوتە سەفەر بۆ ئێرە و ئەوێ و لە هەموو جێیەک کەوتە گێڕانەوەی ئەو باس و بەسەرهاتە دڵتەزێنانە کە لە کەمپی داخائۆ و لە زیندانەکانی نازیدا دیبووی. ئەو ئەوەی دەگێڕایەوە کە چۆن کمونیستە زیندانییەکانیان بە زیندوویی لە بەرزاییەوە هەڵدەدرانە خوارەوە تا پارچە پارچە بکرێن و بە ئازارەوە بمرن. ئەو ئەو چیرۆکە ترسناک و دڵەژێنانەی دەگێڕاوە، کە چۆن نازییەکان بۆ کوشتن و توانەوەی یەهوودییەکان لە هیچ جۆرە دڕندەگی و وەحشیگەرییەک دەریغیان نەدەکرد. مارتین نیموللر بە دڵێکی پڕ لە برینەوە هەموو جارێ دوای گێڕانەوەی ئەو شتانە دەیوت: با ئێمە لەم رابردوو دەرس وەرگرین و ئەو دەرسانە فەرامۆش نەکەین. ئێمە هەر هەموومان لەو کارەسات و جینایەتانەدا شەریک و هاوبەش بووین. ئێمە لە کوشتاری ئەو خەڵکە بەستەزمان و بێتاوانانەدا شەریک و هاوبەشین. هەموومان چەپڵەمان بۆ هیتلەر لێدا و هوومان بۆ کێشا. لە راستیدا هیتلەر نەدەبوو بەو دڕندەیە کە ئاوا خاکی هەموان بە توورەکان بکێشێ. ئەوە ئێمە بووین، کە بە هەلهەلە و چەپڵەڕێزان لەسەر سەرمان دانا و هەڕەشە و هەڵشاخانی ئەومان گەیاندە ئاستی وتەکانی پێروس و یوحەنا. ئەگەر هیتلەر بوو بەو دیکتاتۆرە، کە تەنانەت قەشەکانیشی سپاردە دەست جووخەکانی ئیعدام، یان رەوانەی جەهەننەمی داخائۆی کردن، خەتاکەی دەگەڕێتەوە سەر خۆمان. ئێمە خۆمان ئەو شتانەمان قبووڵ کرد و سەلماند کە ٥ ساڵ لەوەبەر کەس نەیدەتوانی ناچار بە قەبووڵکردنیمان بکات، تەنانەت ساڵێک لەوە پێشیش شتی وامان قەبووڵ نەدەکرد. هەر بە فکریشماندا نەدەهات. هیتلەر ئێمە کردمان بەو تیغە تیژە و لە سەر گەردنی خۆمان دانا.

زیندان و تێکەڵاوی لەگەڵ خەڵکانی سیاسی و دیتنی چارەنووسی دڵتەزێنی کمونیستەکان و یەهوودییەکان، مارتین نیموللری تووندڕەوی لە باوەڕەکانی پێشووی خۆی هەڵگەڕاندەوە. هاونشینیی ئەو لەگەڵ زیندانییە خۆڕاگرە کمونیستەکان وای لێکرد تا ببێت بە دڵسۆزێکی راستەقینە و بوێر و هەقیقەتبێژ. ئەو لە نامەیەکدا کە لە ساڵی ١٩٥٦دا بۆ «دکتۆر ئالفرد وینر»ی نووسیوە لەبارەی ئەو کارتێکردنەی زیندان لەسەر خۆی دەڵێ: من لە پێشا دوژمنی قەستەسەری یەهوودییەکان بووم، پێموابوو کە لە خاچدانی مەسیح لە بنسەری ئەواندا بووە، بەڵام بە چاوی خۆم دیتم، کە ئەوان چۆن ئازار و ئەشکنجە دەدران و دەکوژران. مرۆڤ نابێ رێگە بدات کە پەردەی رەشی نەزانی و دەمارگرژیی ئایینی ئەو هەقیقەتە تاڵ و کارەساتبارانەی لێ بشارێتەوە.

لە دەیەی ٥٠ی سەدەی بیستدا مارتین نیموللر سەردانی روسیا دەکات، لە کاتێکدا کە خۆی بە شەرمەزار و قەرزداری کمونیستەکان دەزانێ دەڵێ: ناتوانم بڵێم کە من کمونیستم، یان کمونیزمم قبووڵە، بەڵام دانی پێدا دەنێم، کە بیر و باوەڕ و ئینسانیەتی کمونیستەکان لەگەڵ ئێمە کە نوقمی ماددییات بووین، زۆر جیاوازیی هەیە. ئەوان راست دەکەن، کاتێک دەڵێن کە ریشەی زۆربەی نابەرابەرییەکانی ناو کۆمەڵگە لە لێکهەڵاواردنی مرۆڤەکان لە یەکتر و فڕکە فڕکی پارە و سوودخۆری دایە. ئێمە واتە بەرەی مەسیحیەت و ئاییندااران نابێ، خەڵک لەدژی ئەوان هەڵخڕێنین و ئەوان بە دوژمن بزانین. شەڕ لە دژی کمونیستەکان بێجگە لە براکوژی هیچ ناوێکی دیکەی نییە. ئەم براکوژییە دەبێ ئێمە بیوەستێنین.

مارتین نیموللر لە دەیەکانی ٦٠ و ٧٠ی سەدەی بیست دا، چەندین خەڵاتی ئاشتی پێبخشرا و بوو بە یەکێک لە مرۆڤە راستەقینە و ئاشتیخوازەکانی جیهانی سەردەم. ئەو «ترۆمن»ی (سەرۆکی کاتیی ئامریکا لە شەڕی دووەمی جیهانیدا)، بەهۆی دەستێوردان بە بومبارانی ئەتۆمی ژاپۆن بە قاتڵی گەورەی هەموو بەشەرییەت شوبهاند و نفرینی لێکرد.

شیعری «گەمژەیی» رەخنەی توند و قووڵی «نیموللر»ە، لەخۆی و لە ویژدانی خۆی. لەراستیدا ئەم شیعرە ناوبانگێکی جیهانی بە مارتین بەخشی. خانمی سیل فون سل، هاوسەری دووەمی نیموللر، شاهیدی داوە کە ئەم شیعرەی خوارەوە هی نیموللرە، نەک هی برتۆڵت برشت. خانمی سیل فون سل دەڵێ: «مێژووی ئەم شیعرە دەگەڕێتەوە بۆ ساڵی ١٩٤٦. ئەوکات نیموللر دەگەڕا و بۆ قسەی خەڵک دەکرد. رۆژێک بە سەردان دەچێتەوە بۆ ئوردووگای ترسناکی «داخائۆ» هەر ئەو جێگایەی کە ئەو بۆ خۆیشی تێیدا حەبس و شکنجە کرابوو. لەوێ کۆمەڵێک خوێندکاری زانکۆ لە مێردەکەم دەپرسن کە بارودۆخی زیندان چۆن چۆنی بوو؟ تۆ و ئەوان بۆ ئاوانان بەسەرهات؟ نیموللر لە وەڵامدا دەڵێ: من گەمژە بووم، پاشان ئەم شیعرە بە ئەڵمانی دەخوێنێتەوە.»شیعرێک کە دواتر بە شیعری «گەمژەیی» لە جیهاندا ناوی دەرکرد:

گـــەمـــژەیـــی
یەکەم جار چوونە سەر کمونیستەکان،
من بێدەنگ بووم، چونکە کمونیست نەبووم.
دواتر چوونە سەر ئەندامانی یەکێتیی کرێکاران،
من هەر بێدەنگ بووم، چونکە ئەندامی یەکێتیی کرێکاران نەبووم.
پاشان هەڵیانکوتایە سەر یەهوودییەکان،
من هەر بێدەنگ بووم، چونکە یەهوودی نەبووم.
ڕۆژێک هاتنە سەر خۆم،
هاوارم کرد: فریام کەون،
کەس بە دەنگمەوە نەهات،
کەس نەمابوو فریام کەوێ.

دەقی شیعرەکە بە فارسی:

حماقت
اول سراغ کمونیست ها ێمدند،
من سکوت کردم چون کمونیست نبودم.
بعد سراغ اعضای اتحادیەهای کارگری رفتند،
من باز هم سکوت کردم ، چون عضو اتحادیە کارگری نبودم.
بعد سراغ یهودی ها ێمدند،
من اینبار هم سکوت کردم، چون یهودی نبودم.
یکروز بە سراغ خود من ێمدند،
فریاد زدم،
کمک خواستم،
اما دیگر کسی نماندە بود تا فریاد مرا بشنود.

دەقی شیعرەکە بە ئەڵمانی

Dummheit
Als die Nazis die Kommunisten holten,
habe ich geschwiegen;
ich war ja kein Kommunist.
Als sie die Sozialdemokraten einsperrten,
habe ich geschwiegen;
ich war ja kein Sozialdemokrat.
Als sie die Gewerkschafter holten,
habe ich nicht protestiert;
ich war ja kein Gewerkschafter.
Als sie mich holten, gab es keinen mehr, der protestieren konnte

Dumhet دەقی شیعرەکە بە نەرویجی

Først tok de kommunistene,
men jeg brydde meg ikke.
For jeg var ikke kommunist.
Deretter tok de fagforeningsfolkene
men jeg brydde meg ikke.
For jeg var ikke fagforeningsmann.
Så tok de jødene,
men jeg brydde meg ikke.
For jeg var ikke jøde.
Til slutt tok de meg,
Men da var det ingen igjen til å bry seg.

دەقی شیعرەکە بە ئینگلیسی

First they came for the Kommunists, and I did not speak out--
Because I was not a Kommunist.
Then they came for the Trade Unionists, and I did not speak out--
Because I was not a Trade Unionist.
Then they came for the Jews, and I did not speak out--
Because I was not a Jew.
Then they came for me–and there was no one left to speak for me.